

УДК 327(477)

Т. В. Ігнатєва

ГЕОПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ТА НАУКОВОЇ ДУМКИ ХVІІІ — ПОЧАТКУ ХХ СТ.

На основі поглядів українських державних діячів і науковців ХVІІІ — початку ХХ ст. з'ясовуються світогляді та геополітичні уявлення на процес творення Української держави.

Ключові слова: геополітика, геополітичні фактори, Українська держава, наукова думка.

Зіставлення сучасного та минулого, вивчення історичних витоків і факторів виникнення й розвитку геополітичних явищ, виокремлення етапів історичного розвитку — це те, без чого важко зрозуміти політичну реальність України як у минулому, так і на сучасному етапі існування.

Сьогодні українська геополітична думка розвивається досить динамічно. Серед науковців, які займаються дослідженням геополітики слід зазначити І. Кураса, М. Михальченка, Ф. Рудича, М. Шевченко, А. Луценка, В. Бебика, М. Шульгу тощо [1].

Класичне трактування геополітики вбачає в політиці держави визначальну роль географічних факторів (простором розташування країни, розмір території, наявність чи відсутність природних ресурсів, кількість і густота населення тощо) [2, с.100]. сучасні ж науковці не вважають їх вирішальними у наповненні змістом політики держави. Вони вказують на комбінацію даного фактора з національними інтересами, політичними та економічними пріоритетами, характером державного устрою, рівнем життя населення тощо. Іншими словами, геополітика є синтетичним інструментом при аналізі внутрішнього та зовнішнього розвитку держави, її політичного режиму та влади.

Тому нині є актуальним аналіз української наукової спадщини щодо питань формування нашої нації, держави; геополітичних теорій і доктрин; політичного світогляду та культури; досвіду українських політичних діячів і науковців чільне місце серед яких посідають І. Мазепа, П. Орлик,

М. Драгоманов, М. Грушевський, Ю. Липа, С. Рудницький, Д. Донцов, В. Липинський тощо.

На формування українських геополітичних концепцій XIX — початку XX ст. вагомий вплив мав досвід геополітичного розуміння історичної реальності українських державних діячів XVIII ст. І. Мазепа, П. Орлика.

Яскравий слід, який і сьогодні викликає дискусійні баталії, в українській історії залишив **Іван Мазепа** (1639–1709). Його геополітичне сприйняття історичної реальності початку XVIII ст. знайшло відображення у зовнішній політиці гетьмана, яка досить сильно залежала від міжнародних інтеракцій найближчих сусідів України — Речі Посполитої та Московії (Російської імперії за часів Петра I). Найбільшою небезпекою для України того часу було б об'єднання цих двох держав, що неминуче означало крах планів приєднання Правобережної України до Гетьманщини [3]. Разом із тим, І. Мазепа для консолідації українських земель у кордонах Гетьманщини, не вагаючись, використовує московську підтримку.

Геополітична ситуація в Європі під час Північної війни (1700–1721 рр.) була несприятливою для української політики. Під нищівні жорнова Російської імперії яка рвалася на Захід, знищуючи перешкоди на своєму шляху, насамперед, потрапили українська держава. Будучи заручницею Переяславської угоди 1654 р. та Коломацьких статей, змушена була взяти участь у війні зі Швецією. За переконанням О. Оглоблина, частина української старшини, купецтва з готовністю прийняли звістку про участь козаків у військових операціях. Вони надіялись, що це відкриє їм шлях до європейської торгівлі через балтійські порти, минаючи польські землі. Але Іван Мазепа, цілком реалістично сприймаючи можливі наслідки цієї війни для України, розумів, що коли переможе Швеція, то українські землі будуть приєднанні до Речі Посполитої і вже не буде місця ні договорам, ні привілеям. Коли ж переможе Російська держава, то у всіх українських землях буде розповсюджене свавілля та тиранія самодержавства. Саме тому, в своєму зверненні до козаків він наголошував, що «ми стоїмо тепер, Братіє, між двома проваллями, готовими нас пожерти, коли не виберемо шляху для себе надійного, щоб їх обминути» [4, с.311-314].

Іван Мазепа був переконаний, що найкраще для Української держави дотримуватися нейтралітету, але за потреби всі свої військові зусилля направити на оборону

рідної землі. Свій геополітичний вибір гетьман Іван Мазепа зробив у 1708 р., об'єднавши свої зусилля зі шведами проти російського царя.

Пилип Орлик (1672–1743) у преамбулі Бендерської Конституції 1710 р. назвав Івана Мазепу продовжувачем справи Богдана Хмельницького, що шукав щирого взаєморозуміння та сприяння у воєнно-політичних планах визволення українських земель з-під польського поневолення.

У статті II Конституції, зверталася увага на важливість для існування держави непорушних кордонів про що записано у договорах Війська Запорозького з Річчю Посполитою, Портою Оттоманською і Московською державою. У статті III йшлося про можливість відновлення співробітництва із Кримським ханством [5].

Геополітична орієнтація П. Орлика базувалась на переконанні, що інтерес провідних європейських держав полягав у збереженні цілісності й поверненні під владу гетьмана всіх українських земель. Їх лідери розуміли небезпеку для своєї свободи з боку агресивної Московської держави [6, с.314-318].

Наприкінці XIX ст. спробу визначити систему геополітичних і цивілізаційних координат, в яких перебувала Україна, зробив **Михайло Драгоманов** (1841–1895). Причини поразки українських визвольних змагань XVIII ст. він убачав по-перше, у пограничному місцерозташуванні українських земель, які завжди були перехрестям для кочових народів. По-друге, у територіальних зазіханнях сильних країн Східної Європи [7, с.86].

В «Нових українських піснях про громадські справи» М. Драгоманов наголошував, що потрапивши в московську неволю українська нація втратила в освіті, в господарстві [8].

Майбутнє українського народу науковець убачав у поверненні його до міжнародного слов'янського об'єднання (федерації). На переконання мислителя, для цього потрібно було здобути політичну свободу і забезпечити єдність етнічних українських земель та вийти до складу Російської федеративної демократичної республіки.

Захищаючи свою позицію, М. Драгоманов опирався по-перше, на слабкість українського національного руху, який був більше національно-культурним; по-друге, на переконання, що українці не мають жодних шансів визволитися одночасно від Російської та Австро-Угорської імпе-

рій; по-третє, на розуміння того, що жодній європейській державі не була потрібна національно-визвольна боротьба українців. Фактично науковець розглядає федералізм як синовим незалежності [9, с.92-98].

Геополітичне становище України М. П. Драгоманов розцінював як особливе. Він вважав українців форпостом і духовним центром Європи. Складність геополітичної ситуації полягала у тому, що українські землі знаходились між імперіями, між Заходом і Сходом, між християнським й мусульманським світами, між католицькою та православною цивілізаціями. Протягом століть український народ намагався зберегти свою самобутність і статус-кво, не зазіхаючи на чужі території, а лише втрачаючи власні.

Ідейно-теоретичні та методологічні засади української геополітичної думки були більш докладно розроблені в працях **М. Грушевського** (1866–1934). Українські науковці В. Мадіссон та В. Шахов саме його вважають справжнім засновником української геополітики. У праці «Історія України-Руси» видатний історик сформулював основні вектори української геополітики, розробив схему українського геополітичного процесу [10, с.55]. Історію України вчений дослідив у геополітичному просторі Київської Русі через Галицько-Волинське князівство, через литовсько-руську добу до періоду визвольних змагань козацько-гетьманських часів. Українська історія за М. Грушевським — це історія державотворення, права, культури, релігії, господарства.

Його історична концепція включає ідеї про розвиток українського народу як географічно-політичної спільноти, етносоціальні і культурно-психологічні особливості якої обумовлені географічним просторовим розташуванням України (географічним детермінізмом). Вона містить особливості процесу створення української нації в межах географічних координат заселення території автохтонної етнічної спільноти [11, с.77].

Об'єктивні обґрунтування М. Грушевського в галузях історії та політики дали можливість стверджувати, що внутрішня та зовнішня політика української держави, може бути найбільш ефективною через багатовекторне співробітництво з сусідами. Тобто він прогнозував майбутнє України, її цілі та завдання.

Геополітичної проблематики М. Грушевський торкається у своїй праці «На порозі нової України». Висвітлюючи політичні та культурні зв'язки давніх українців, він вказує

на пріоритетність візантійсько-православних і європейко-географічних орієнтацій, які обумовлені географією і місцезнаходженням українських земель. Ці особливості відкривали значні можливості для опанування простору над Чорним морем, а конкретні історичні умови обумовлювали відносини з Польщею та іншими європейськими державами. Ця, західна, орієнтація одержала повну реалізацію в XVIII ст., коли Московська держава, остаточно знищивши залишки української автономії, доклала всіх зусиль, щоб зруйнувати всі економічні та культурні зв'язки з західною цивілізацією на свою користь. Він зазначав, що все XIX ст. українські землі були відірваними від Заходу та обернені обличчям на Північ, на Москву. Але тепер, в XX ст., «пережитим і віджитим є наша орієнтація на Московщину, на Росію» [12, с.144].

Головними чинниками історичного процесу, на думку М. Грушевського, є народ, територія і культура, тобто основні фактори геополітики. Вчений рахував, що там де є народ і його культура «шукаємо території; тут територія і культура, або територія, культура і фізичний тип — шукаємо народу — носія тої культури і фізичних прикмет, насельника території» [13, с.64]. Він стверджував, що географічні, колонізаційні та економічні умови української території в значній мірі суттєво вплинули на еволюцію його етнічного типу [14, с.13].

Положення, сформульовані М. Грушевським мають актуальне значення для сучасної української геополітики, адже чимало із розробок великого вченого не втратили своєї актуальності і тепер, а в деяких аспектах мають ще більшу вагу, ніж на початку XX ст.

У концентрованому вигляді геополітичні погляди прихильників ідеї самостійності України викладені в працях Миколи Міхновського, Дмитра Донцова і В'ячеслава Липинського. Хоча, науковці в своїх роботах не вживали термін «геополітика», але їхні погляди співпадають за об'єктивними ознаками і критеріями з теоріями та концепціями вчених, які досліджували геополітичну проблематику в країнах Європи. На відміну від європейських вчених, які обґрунтовували реалізацію інтересів колоніальних імперій, українські — здійснювали дослідження з метою відновлення державності автохтонної етнічної спільноти на власному природному просторі [15].

Данні концептуальні погляди не були втілені в життя у процесі української революції, оскільки провідною вияви-

лась концепція М. Грушевського яка поєднувала українське національне відродження і демократизацію.

Микола Міхновський (1873–1924) в ідейно-теоретичній статті «Самостійна Україна» вказував на те, що українська нація переживає довгий і важкий антракт у своїй історії. З 1654 р., коли держава Б. Хмельницького злучилася унією з московською монархією. На його переконання, з того часу політичне і культурне життя української нації завмерло, повністю нівелювалася республіканська свобода. Науковець звертає увагу, що на території колишньої української республіки розпоряджається уряд чужинців, висмоктуючи останні сили, здираючи останній гріш з бідного народу, разом з тим, зневажаючи те населення, за рахунок якого живе.

Шукаючи причини такого становища українства, М. Міхновський вказує на зрадливість української еліти, яка двічі залишала свій народ. Перший раз в XVI–XVII ст., коли прийняла польську національність, другий — у XVIII–XIX, коли злилася із російською елітою. Але український народ здобув у собі досить сили, навіть посеред найгірших політичних, економічних і національних обставин, створити собі нову, третю, інтелігенцію. Її характерна риса — служіння власному народові. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, пише М. Міхновський, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у національні сили. Вона виписує на своєму прапорі слова: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказ» [16].

Отже, на початку XX ст. відроджується ідея нової України як природно-просторової реальності, межі якої збігаються з природними кордонами української території. Основним завданням українців, на думку автора, мало бути відновлення української держави знищеної воєнно-політичним тиском Москви та Російської імперії. Для цього потрібно: по-перше, спростувати тези російських політиків та істориків про «давність» перебування української території у складі Російської імперії на підставі Переяславської угоди. По-друге, відтворити українську традицію розвитку української державності і культури.

Геополітичні погляди **Дмитра Донцова** (1883–1973) яскраво проявилися у його статті «Модерне москвофільство» [17]. Він розглядає Україну як об'єкт спору між двома культурами, двома цивілізаціями: західноєвропейською

(Захід) і московською (Схід). Міжцивілізаційна боротьба залишила слід у житті української нації: в її мові, психіці, релігії тощо. Досліджуючи вплив московсько-східної цивілізації на українську націю він, як і М. Міхновський, вказує на те, що все українське життя пересякнуте російськістю настільки, що межує з втратою власної національної ідентичності.

Д. Донцов стверджує, що Російська імперія відірвала український народ від безпосереднього контакту з Європою; сформувала нерозуміння соціально-політичних явищ в українських теренах, що є характерним для розвинутих країн; спричинила в українського населення специфічні риси російської вдачі.

В іншій своїй статті «Історія розвитку української державної ідеї» Д. Донцов зазначив, що ця ідея може бути реалізованою завдяки зовнішнім умовам природного простору (величина території, кордони, чорнозем, сировина, наявність різних комунікацій) та особливостям народу (чисельність населення, наявність спільної мови, історії, культури, державної традиції тощо). У ХХ ст. українська державна ідея стала питанням міжнародного значення, від вирішення якого залежала доля не тільки Східної, але й усієї Європи [18, с.33].

Вчений акцентував увагу передусім на важливих проблемах відновлення та існування самостійної української держави. Він зауважував, що в процесі державотворення потрібно найбільше уваги приділити експансії Російської імперії, внаслідок якої вона отримала території Правобережної України, Польщі. В нових умовах, що сформувалися в ході Першої світової війни, українці можуть, нарешті, зреалізувати свою історичну ціль, орієнтуючись на країни Троїстого союзу — Німеччину, Австро-Угорщину і Туреччину які були зацікавлені в остаточному розпаді Російської імперії і створенні на противагу їй нових держав.

Моделюючи різні варіанти реалізації мети українців в природному просторі, Д. Донцов звернув увагу на можливу співпрацю з іноземними країнами та організаціями (аналізував контакти окремих представників українства з провідними колами Німеччини в XVIII–XX ст., участь українських сил у функціонуванні політичної системи Австро-Угорщини); прогнозував варіанти формування української держави у повоєнний час (розраховує на допомогу Німеччини та Австро-Угорщини, які проводять ворожу політику стосовно Російської імперії).

Ідеї визначального впливу факторів географічного положення території на формування української нації і побудови нею держави на власній етнічній території були домінуючими у працях **В'ячеслава (Вацава) Липинського** (1882–1931).

Вчений розглядав українську державу у європейському геокультурному та цивілізаційному контексті. Саме у його працях було закладено основу ціннісно-орієнтаційної конструкції геополітичного напрямку. Геополітичні орієнтири майбутнього української держави В. Липинський виклав у програмній статті «Хам і Яфет» [19], в якій дає стислий аналіз причин підпорядкування українських земель різним державам, народам і ідеологіям (татарам, Литві, Польщі, Московії, полякам і більшовикам у ХХ ст.).

В. Липинський бачив зміст держави у трьох найголовніших складових — влада, територія, громадянство. У його розумінні для будівництва держави потрібно організована сила — нація (єдність духовна, культурно-історична). Вчений зазначав, що держава народжується тільки тоді, коли мешканці однієї території стають як одне ціле, об'єднуючи свої зусилля проти зовнішньої експансії.

У своїй концепції побудови української державності козацької доби, В. Липинський виокремив несприятливі зовнішні чинники: боротьба козацтва з Кримським ханством, Османською імперією, Річчю Посполитою, Московським царством. Але на початку ХХ ст. з'явилися сприятливі внутрішні чинники для становлення Української держави: існування на українських теренах традиційних ідей та культури, наявність в українців інтеграційного потягу до Європи (хоча лише на ментальному рівні). Загалом, В. Липинський окреслив особливості геостратегічного значення політико-комунікативного простору від часів держави київських князів до початку ХХ ст. [20, с.45-46].

Таким чином, становлення геополітичного напрямку досліджень в українській політичній думці ХVIII — початку ХХ ст. відбулося на основі концептуального політичного доробку політичних ідей і суспільно-політичних уявлень. Погляди української політичної та наукової еліти сформували предметне коло дослідження впливу факторів геополітичного середовища на політичні процеси націєтворення і державотворення в межах українських терен як географічно-політичної реальності. Історичну місію українського народу вони розглядали через призму територіального та державного згуртування на споконвічних українських територіях.

Список використаних джерел:

1. Курас И. Украина и Россия в новом геополитическом пространстве: актуальность проблемы и перспективы ее изучения / И. Курас // Украина и Россия в новом геополитическом пространстве : материалы «Круглого Стола». — К. : Ассоциация «Україна», 1995. — С. 3-5; Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. И. Михальченко. — К. : Институт социологии НАНУ, 2001. — 440с.; Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. — Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. — 488 с.; Рудич Ф. Магістральні вектори сучасної української зовнішньої політики: спроба політологічного аналізу / Фелікс Рудич // Наукові записки : збірник. — К. : ІПІЕНД, 2001. — Вип. 16. — С. 271-290. — (Сер. «Політологія і етнологія»); Луценко А. В. Витоки української геополітики та особливості її розвитку / А. В. Луценко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — К. : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2008. — Т. XX. — С. 488-495; Шевченко М. М. Геополітичний статус України / М. М. Шевченко // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. — К. : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2009. — Т. XXIV. — С. 444-455; Бебик В. М. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика : навчальний посібник / В. М. Бебик, С. О. Шергін, Л. О. Дегтярєва. — К. : Університет «Україна», 2006. — 208 с.; Шульга М. А. Російський дискурс геополітики : монографія / М. А. Шульга. — К. : ПАРАПАН, 2006. — 524 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник / упорядник В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-е вид., доп. і перероб. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
3. Оглоблин Олександр. Гетьман Іван Мазепа та його доба [Електронний ресурс] / Олександр Оглоблин. — Нью-Йорк-Київ-Львів-Париж-Торонто, 2001. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/coss3/ohl.htm>.
4. Мазепа І. Казання про владу / Іван Мазепа // История политических и правовых учений : хрестоматия. — Харьков, 1989. — С. 311-314.
5. Конституція Пилипа Орлика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://homo-sapiens.com.ua/dokumenti-po-istoriyi-derzhavi-ta-prava-ukrayini-/konstitutsiya-pilipa-orlika.html>.
6. Орлик П. Казання про владу / Пилип Орлик // История политических и правовых учений : хрестоматия. — Харьков, 1989. — С.314-318.
7. Драгоманов М. Література українська, поскрібована радом російським. Справозданне, представлене конгресови літера-

- турному в Парижі, 1878 р. : пер. із фр. / М. Драгоманов // Сучасність. — Мюнхен, 1976. — Ч. 7-8. — С. 86.
8. Драгоманов М. Нові українські пісні про громадські справи (1764–1889) [Електронний ресурс] / М. Драгоманов. — Женева, 1881. — Режим доступу: <http://litopys.org.ua/index.html>.
 9. Дмитренко А. Погляди М. П. Драгоманова на геополітичне становище та майбутнє України / А. Дмитренко // Михайло Драгоманов у контексті європейського просвітницького руху : матеріали першої міжвузівської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих науковців, м. Київ, 27 лютого 2007 р. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; [редкол. О. В. Потильчак (відп. ред.) та ін.]. — К. : НПУ, 2007. — С. 92-98.
 10. Мадіссон В. В. Сучасна українська геополітика : навч. посібник / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. — К. : Либідь, 2003. — 176 с.
 11. Мельник А. Погляди на історію у філософській думці України кінця ХІХ — початку ХХ століть / А. Мельник // Українознавство. — 2005. — Число 1. — С. 75-79, с. 77.
 12. Грушевський М. С. На порозі нової України / М. С. Грушевський // Великий українець : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / упоряд. підгот. текстів та фотоматеріалів, комент. приміт. А. А. Демиденка. — К. : Веселка, 1992. — С. 133-178.
 13. Грушевський М. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / М. Грушевський. — К., 1991. — Т.1. — 648 с.
 14. Грушевський М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевський. — К., 1990. — 400 с.
 15. Заремба О. В. Вітчизняна геополітична думка як явище політичної ідентичності українського народу у ХХ — на початку ХХІ ст. [Електронний ресурс] / О. В. Заремба, О. А. Федоренко. — К. : Золоті ворота, 2010. — 208 с. — Режим доступу: <http://smoloskur.org.ua/bulPDF/Monograph.pdf>.
 16. Міхновський М. Самостійна Україна [Електронний ресурс] / М. Міхновський. — Режим доступу: http://prosvitjanyn.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=181&Itemid=92.
 17. Донцов Д. Модерне Московофільство [Електронний ресурс] / Д. Донцов. — Режим доступу: <http://dontsov-nic.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=384>.
 18. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї / Д. Донцов. — К. : Товариство «Знання» України, 1991. — С. 33.
 19. Липинський В. Хам і Лафет. З приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. [Електронний ресурс] / В. Липинський. — Режим доступу: http://portal.uoun.org/load/vjacheslav_lipinskij_quot_kham_i_jafet_quot/9-1-0-15.

20. Заремба О. В. Вітчизняна геополітична думка як явище політичної ідентичності українського народу у XX — на початку XXI ст. [Електронний ресурс] / О. В. Заремба, О. А. Федоренко. — К. : Золоті ворота, 2010. — 208 с. — Режим доступу: <http://smolokyp.org.ua/bulPDF/Monograph.pdf>.

Based on the views of Ukrainian statesmen and scholars of the XVIII-XX centuries might worldview and geopolitical understanding of the process of creation of the Ukrainian state.

Key words: geopolitics, geopolitical factors, the Ukrainian statescientific thought.

Отримано: 11.01.2013

УДК 327(410)

В. В. Нечитайло

ТЕТЧЕРИЗМ ЯК ВИНЯТКОВИЙ ФЕНОМЕН НА ТЛІ ПОВОЄННОГО ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ БРИТАНІЇ

У статті робиться спроба проаналізувати сутність та основні елементи тетчеризму.

Ключові слова: Маргарет Тетчер, тетчеризм, консерватизм, Консервативна партія, дерегуляція, приватизація, авторитарна соціальна політика.

Аналіз соціально-економічної політики урядів прем'єр-міністра Британії Маргарет Тетчер від 1979 по 1990 рік актуальний і в теоретичному, і в практичному сенсі. По-перше, оскільки досі не існує узгоджених критеріїв для оцінки діяльності британських урядів, окрім перемог на виборах, тетчеризм залишається відкритим для наукових суперечок і дискусій. Зазвичай діяльність політиків оцінюється не за їх переконаннями, а за ефективністю здійснюваних ними реформ, однак останні розглядаються різними політичними силами на основі своїх, далеко не однакових критеріїв. Така ситуація лише ускладнює проблему, позаяк критика існуючих порядків як зобов'язання до їх переосмислення, засада проведення поміркованих реформ є джерелом будь-якої наукової політики, а завдання вчених полягає в тому, «щоб у роздумах про благо вірні цілі політичної діяльності обґрунтувати, а невірні відкинути, і в цьому воно співпадає із завданнями істинної політики, себто політики, спрямованої на життя, яке гідне людини» [1, с.9]. По-друге, засадничі цінності проекту М. Тетчер, його антропологія, принципи соціального порядку і свободи в інтерпретації прихильників тетчеризму значною мірою впливають на